

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هشتم، شماره شانزدهم، پاییز ۱۳۸۸

هنر نیگان نگاری مانوی در پاره‌های منتشر نشده از مجموعه‌ی برلین*

گلشن اسماعیل پور

کارشناس ارشد پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون

پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

چکیده

در مقاله‌ی حاضر ده قطعه‌ی کوچک از مجموعه‌ی متون مانوی تورفان مورد بررسی قرار گرفته است. این قطعات مربوط به آن دسته از دست‌نویس‌های مانوی است که فقط پاره‌هایی از آنها باقی مانده‌اند. این پاره‌ها تقریباً خالی از متن و نوشته بوده و بیشتر آنها حاوی نگارگری خاص کتب تذهیبی مانوی است. نگارنده تلاش کرده ابعاد هنری این قطعات را مورد تحلیل قرار داده و با دیگر دست‌نویس‌های مجموعه‌ی مانوی تورفان که سالم‌تر مانده‌اند، مقایسه کند. همچنین چند دست‌نویسی که حاوی متن بودند، از روی خط مانوی قرائت کرده و پیرامون واژگان آنها توضیح داده است. به این ترتیب، ده دست‌نویس منتشر نشده‌ی جدید از متون تورفان که به طور ناقص بر جای مانده‌اند، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

این قطعات عبارتند از:

MIK III 4967b, c - M 871a - MIK III 6261 - MIK III 4969 - M 1887 -
MIK III 6258b - MIK III 6377c - MIK III 4966a - M 4831 -
MIK III 6379b, e, f, g, h -

واژگان کلیدی

دست‌نویس‌های تورفان، مجموعه‌ی آثار مانوی، تذهیب مانوی، هنر،

ادبیات.

* تاریخ دریافت مقاله: ۸۸/۳/۱۶ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۸۸/۷/۱۵

نشانی پست الکترونیک نویسنده: gesmailpour@rclit.ir

۱- مقدمه

کیش مانوی وامدار پایه‌گذار آن، مانی است که در ۲۱۶ م. از تباری ایرانی زاده شد^(۱) و در ۲۷۷ م. در جنبدی شاپور در گذشت. (ابوالقاسمی، ۱۳۸۶: ۶۳) این کیش علی‌رغم مرارت‌های بسیار در گذر تاریخ به حیات خود ادامه داد و در ترکستان شرقی چین تا حمله‌ی مغول در قرن سیزدهم بازمانده و در شهر خوجو و اطرافش (نزدیک تورفان امروزی)، که همچنان شاهزاده‌نشین اویغور باقی مانده بود، با قدرت کامل زیست. سرانجام در ۸۶۳ م. مانویت در چین مطرود اعلام شد، اما به رغم تعقیب و آزار پیروانش تا قرن چهاردهم دوام آورد (Boyce, 1975: 4).

مانویت که از قرن هفتم میلادی در آسیای میانه و چین رونق زیادی یافت، باعث موجی از تأثیرات فرهنگی در ایران گردید؛ در بخش شرقی آسیای مرکزی شواهد مستند زیادی از این تأثیر فرهنگی به دست آمده است. با اینکه تأثیر مانویت قابل مقایسه با تأثیر بودائیت نبوده، ولی این آیین برخی از گرایش‌ها را در هنر آسیای میانه پدید آورد، چون دارای سمبولیسم رنگ‌پردازی خاصی بود و از طرف دیگر شهرت خود مانی مطرح بود که نقاش برجسته و صاحب قریحه‌ای بود. همین عوامل ویژگی سنتی و قدسی در هنرهای دیداری به‌وجود آورد (هامبی-ویدن‌گرن، ۱۳۷۶: ۳).

مانی برای مکاشفات نوشتاری خود ارزش بسیار قایل بود. او به ظاهر کتاب‌هایش پرداخت هنری می‌داد و این امر در میان مانویان سنت شد. دیناورانی که به کتابت می‌پرداختند، به آرایه‌های بیرونی و نگاره‌های هنری کتاب بسیار اهمیت می‌دادند. بر اساس متن‌های فارسی میانه‌ی مانوی، نویسندگان و کاتبان، دبیر خوانده می‌شدند و هنرمندان دیگری به نام نیگاران‌نگار (کتاب‌نگار) کار تذهیب و نقاشی کتب را بر عهده داشتند (کلیم کایت، ۱۳۸۴: ۳۳). بنابر نوشته‌های نویسندگان مسلمان، آنچه به ما رسیده، مؤید آن است که نقاشی مانوی پایگاه بلندی داشته است. حتی بعد از افول مانویت در ایران پس از اسلام، مانی را نگارگر بزرگی می‌پنداشتند.^(۲)

سنت نگارگری مانویان به خود بنیان‌گذار مانویت برمی‌گردد. مانی، بیش از دیگر بنیان‌گذاران ادیانی که تاکنون ظهور کرده‌اند، به هنرهای زیبا پرداخته و گونه‌های تشریحی متنوعی برای زندگی منزه به دست داده است. او نه تنها خود شیوه‌ای در خوشنویسی ابداع کرد و کتاب‌هایش حتی پس از ترجمه به زبان‌های ایرانی و آسیای میانه‌ای به این خط نوشته می‌شد، بلکه شخصاً آثارش را هنرمندان تذهیب می‌کرد (Esin, 1979: 49-66). او حتی برای آموزش‌های خود، کتاب مصوری داشت به

نام ارژنگ^(۳) و در آثار تبلیغی و تربیتی خود نیز گنجینه‌ی بزرگی از یک سنت هنری برجای نهاد. مانی در اشاعه‌ی هنرهای زیبا بی‌تردید پیرو یک سنت گنوسی بود. برای نمونه می‌دانیم که فرقه‌های گنوسی شمعونی و کریو کراتی، مروج هنرهای زیبا بوده‌اند و بسیاری از نوشته‌های گنوسی قبطی مصور است. نخستین بار مانویان بودند که محتوای آموزه‌ی خود را به تصاویر می‌آراستند (کلیم کایت، ۱۳۸۴: ۶۵).

نگاره‌های مانوی منطقه‌ی تورفان برای مورخ هنر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است، چون نه تنها دارای شایستگی زیبایی‌شناختی ویژه‌ای است، بلکه از عوامل مهم تاریخی است که در توسعه و گسترش نگارگری اسلامی سهمی درخور داشته است. همچنین این سنت نگارگری ایرانی در بین ترکان اویغوری نیز نفوذ یافت.

در واقع چیزی از سنت نگارگری اولیه‌ی مانوی نمانده است. ما تنها شمار معدودی نگاره‌های مینیاتوری از واحه‌ی تورفان در دست داریم که بر هنر برجسته‌ی این کیش جهانی که اکنون از میان رفته، گواهی می‌دهند. مینیاتورها و دیوارنگاره‌ها آشکارا در سبک و محتوا به یکدیگر مربوط‌اند. می‌توان درک کرد که هنر مانوی تاثیر شدید هنر بودایی را نشان می‌دهد، چون پیوندهای نزدیک میان این دو کیش در آسیای مرکزی به‌ویژه در قلمرو پادشاهی خوچو در حوضه‌ی تورفان (حدود ۸۵۰-۱۲۵ م.) وجود داشته است. در حقیقت، در نقاط خاصی مثل سنگیم و تویوق همیشه معلوم نیست که آیا این یک نقاشی مانوی است یا بودایی. نوشته‌های سغدی و اویغوری مانوی به ویژه مضامین مهم بودایی را نشان می‌دهد و این در مورد متون چینی مانوی باز یافته از دون‌هوانگ کاملاً مشهود است (Heuser & Klimkeit, 1998: 275).

نخستین نکته‌ای که درباره‌ی تکنیک نقاشی مینیاتور باید یادآور شد، این است که کاغذ را معمولاً با مخلوطی سفید بتونه کاری و پرداخت می‌کردند. آنگاه یک طرح اولیه روی صفحه‌ی صاف کاغذ می‌کشیدند. بعد آن را با پوشش رنگی پر می‌کردند. در مرحله‌ی دیگر ورقه‌ی طلا به کار می‌بردند و آن را به صورت برش‌های نازک در آورده، شکل می‌دادند و در این کار افراط می‌ورزیدند (کلیم کایت، ۱۳۸۴: ۶۸). همچنین رنگ‌هایی که اغلب در این نگاره‌ها به کار می‌رفت، عبارتند از سرخ، ارغوانی، آبی، زرد و سبز.

۲- بررسی و تحلیل قطعات

۲-۱- قطعه‌ی MIK III 4967b, c

قطعات مورد بحث کاغذ نوشته بوده و مواد به کار رفته در آنها مرکب و رنگ است. این دو قطعه با نام **b** و **c** دو تکه از یک دو برگی اند که طول و عرض آنها به شرح زیر است:

قطعه‌ی b	طول: ۳/۴ سانتی‌متر	عرض: ۱/۷ سانتی‌متر
قطعه‌ی c	طول: ۳/۳ سانتی‌متر	عرض: ۱/۸ سانتی‌متر

حروف مشخص کننده‌ی **b** و **c** که دو قطعه را از هم مجزا می‌کند، در شماره‌گذاری بویس برعکس‌اند^(۴) و روی گوشه‌ی خالی قطعه‌ی **b** پشت صفحه شماره‌گذاری T II K قابل مشاهده است. (Boyce, 1960: 142) این قطعه در مکانی نامعلوم از منطقه‌ی خوچو کشف شده است.

این دو تکه، قطعات دو قلو از یک دو برگی است که معرف بخش بالا و بیرونی آن است. از روی صفحه‌آرایی شبیه به هم صفحات، متن دست‌نوشته و سبک نقاشی می‌توان به این نتیجه رسید که این دو تکه متعلق به یک برگه‌اند. حروف مانوی در آغاز و پایان سطور ستون‌ها به ترتیب رو و پشت صفحه مشخص است. حروف باقی مانده از نوشته به اندازه‌ای است که می‌توان زبان فارسی میانه‌ی آن را تشخیص داد، اما محتوای آن واضح نیست.

این قطعات به طور نابرابر مزین شده و تنها سه صفحه از این چهار صفحه تزئین شده است. نمای گلدار حاشیه‌های بالا و بیرونی، این صفحات را زیبا کرده است. قطعه‌ی **b** روی برگه و قطعه‌ی **c** پشت برگه را نشان می‌دهد. طرح نوار ماندی به رنگ‌های سیاه، زرد و خاکستری ملایمی در آنها دیده می‌شود. این طرح‌های تزئینی اغلب حاوی نقش‌هایی است که در مجموعه‌ی دست‌نویس‌های مانوی برلین فراوان است. به‌طور مثال، طرح‌های دالبردار و حاشیه‌های مروارید مانند در قطعات M 23 و M 233 دیده می‌شود. همچنین ریشه‌های در هم تنیده‌ی نمای تزئینی برگه در قطعات M 23 و M 576 قابل مشاهده است. اگر چه روی برگه‌ی **c** طرحی با رنگی متفاوت نسبت به بقیه (قرمز) دارد، ولی سبک آن با صفحات دیگر مشابه است. مجموعه‌ای از نقش و نگارهای شبیه به هم مثل آرایه‌های ظریف گیاهی، شکوفه‌هایی که به حلقه‌هایی منتهی می‌شوند و دایره‌هایی با لبه‌های دالبردار، در نمای کلی این قطعات دیده می‌شود.

علاوه بر شباهت‌های تزئینات، یکسان بودن دست‌خط متن نشان می‌دهد که این دو قطعه به دست‌نویسی مثل قطعه‌ی M 23 تعلق دارند. در هر یک از متن‌ها فاصله‌ی

سطور ۲/۵ میلی‌متر و ضخامت قلم، بین ۰/۵ تا ۱/۲ میلی‌متر است. ویژگی‌های خاص دست‌نوشته را می‌توان در حروف "خ" و "ز" مشاهده کرد. (مثلاً در پشت برگه‌ی MIK III 4967 b، به ترتیب سطرهای ۱ و ۳ و پشت برگه‌ی M 23، به ترتیب سطرهای ۵ و ۲).

آوانوشت، حرف‌نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی MIK III 4967b, c

I/			
R/ 1/]w	
2/]h	
(دو سطر خالی مانده)			
(است.)	
3/](n)			
V/ 1/ ' [...	...	
2/ w[...	...	
3/ p(.) [...	...	
(دو سطر خالی مانده)			
(است.)	
4/ (bg)			
II/			
R/ 1/](b)r	
2/ (w) u	... ud	و ...	
3/](s)p	
4/] (b)n u	... bann	... بندگی و	
5/ ('y)n	ud	... این	
	... ēn		
V/ 1/ x(w)[...	...	
2/ (')[...	...	
3/ wz(r)[g	wuzurg	بزرگ ...	

4/ dh[...	...
5/ (.)[...	...
	...	

۲-۲- قطعه‌ی M 871a

قطعه‌ی مورد بحث کاغذ نوشته بوده و مواد به کار رفته در آن مرکب، رنگ و زر برگ است. طول این قطعه ۱/۵ سانتی متر و عرض آن ۲/۳ سانتی متر است. این قطعه در مکانی نامعلوم از منطقه‌ی خوچو کشف شده است.

این قطعه از طرحی تزیینی جدا شده که احتمالاً زمانی بر حاشیه‌ی بالایی، پایینی یا بیرونی برگه قرار داشته است. به هر حال، وضعیت آن نامعلوم است. در طرح تزیینی این قطعه می‌توان نمایی سیاه رنگ از نقش و نگارهای گل و گیاه یا شال را دید که با درجات مختلف قرمز، رنگ آمیزی شدند. همچنین حلقه‌های متحدالمرکز که در دیگر دست‌نویس‌های نیگاری مانوی وجود دارد، در روی برگه، گلبرگ‌های گل و در پشت آن، شال‌ها را در بر گرفته است.

۲-۳- قطعه‌ی MIK III 6261

قطعه‌ی مورد بحث کاغذ نوشته بوده و مواد به کار رفته در آن مرکب و رنگ است. طول این قطعه ۲/۵ سانتی متر و عرض آن ۳ سانتی متر است. این قطعه در خرابه‌ی K از منطقه‌ی خوچو کشف شده است. شماره‌گذاری بویس برای این قطعه T II D (10 pieces) است (Boyce, 1960: 121).

این قطعه‌ی کوچک مثلث شکل متعلق به بالای یک برگه است. یعنی در جایی که حاشیه‌ی بالایی به متن برگه نزدیک می‌شود. از محتوای هر طرف فقط طرح‌های کلی از نقش و نگارهای ناقص تزیینات آسب دیده‌ی عنوان و جزیی از سطر اول متن مشخص است.

ترتیب صفحات بر اساس ارتباط حاشیه‌ی بیرونی با متن معلوم می‌شود. در هر طرف، طرح‌ها تا حاشیه‌ی بیرونی بالای انتها یا ابتدای خط اول کشیده شده است. طبق آن، پشت صفحه، آن سمتی است که کلمه‌ی پایانی سطر اول برای پر کردن پهنای ستون اصلی کشیده شده باشد. ابتدای سطر اول را می‌توان در روی برگه دید، جایی که تصویر گلی را که به حاشیه‌ی بیرونی آویزان شده، می‌توان از علامت‌های لبه‌ی دالبر مانندش تشخیص داد. تنها تکه‌هایی جزیی از متن باقی مانده که به خط و زبان سغدی است. در هر طرف برگه، بخش‌هایی از تصاویر گل‌ها و شال دیده می‌شود.

شال که حاشیه‌ای مروارید مانند دارد (و با دقتی خاص در پشت بر گه طراحی شده)، با اغلب طرح‌های همانند در قطعات دیگر متفاوت است. تزیینات مشابهی در منسوجاتی مثل بیرق‌ها و سایبان‌ها در نگاره‌های بودایی شمال جاده‌ی ابریشم طی قرون هشتم و نهم میلادی دیده شده است (Hartel & Yaldiz, 1982: Fig. 59 & 85). در مجموعه‌ی دست‌نویس‌های برلین چنین نقشی با انتهای مروارید دوزی را فقط می‌توان در یک مورد دیگر دید؛ پشت یک دو برگگی So 18700 & M 507e.

آوانوشت، حرف‌نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی MIK III 6261:

R/ 1/](.)
V/ 1/ 'šk
(..) [1] (δ)[...	...
2/ (...)[

۴-۲- قطعه‌ی MIK III 4969

قطعه‌ی مورد بحث کاغذ نوشته بوده و مواد به کار رفته در آن مرگب ساده، مرگب طلایی رنگ و زر برگ است. طول این قطعه ۴/۹ سانتی‌متر و عرض آن ۵/۴ سانتی‌متر است. این قطعه در مکانی نامعلوم از منطقه‌ی خوچو کشف شده است. شماره‌گذاری بویس برای این قطعه M 522 است (Boyce, 1960: 37).

این قطعه‌ی کوچک، بخش داخلی حاشیه‌ی بالایی یک دو برگگی است. هر یک از چهار صفحه‌ی آن، عنوان پاره شده‌ی نیگهان‌نگاری و تکه‌ای جزئی از چند سطر اول متن را در بر دارد.

بر اساس اطلاعات قطعه نمی‌توان ترتیب صفحات را مشخص کرد. از این‌رو، آن سمت که نوشته‌ی طلایی دارد، روی برگه‌ی ۱ می‌نامیم. از روی نوشته‌ی جزئی که بر صفحات باقی مانده، می‌توان زبان فارسی میانه و خط مانوی متن دو برگه را تشخیص داد. اما محتوای متن نامعلوم است.

کیفیت فوق‌العاده‌ی استادکاری و توجه موشکافانه به جزییات را می‌توان در این صفحات دید. علاوه بر کاربرد مرکب طلایی در دو سطر اول روی برگه‌ی ۱، فن نگارشی دیگری نیز در مجموعه‌ی دو خط از هر دو عنوان وجود دارد. خط نازک سیاه رنگ با سبز کلفت، خط نازک قرمز رنگ با نارنجی کلفت، برجسته‌تر نشان داده شده است. صورت کشیده شده‌ی همین خطاطی در قطعات همانند با این قطعه

وجود دارد: MIK III 6377a, b, d, f & MIK III 6379a & MIK III 6990a (Gulacsi, 2001: 32).

این ترکیب رنگ‌های تند و ملایم، حالتی سه بعدی پدید آورده گویی؛ حروف، دیگر حروف نیستند. نوشته مثل یک سایبان انگوری، طرح مشبک کاری دارد. در سطرهای تراز، کلفتی خط و جهت‌ها، حروف خطاطی شده‌ی عنوان با نیگانهنگاری وفق داده شده است.

طلاکاری برخی حروف عنوان، یکی دیگر از شیوه‌های آرایه‌های تزینی است. در پشت برگه ۱، تکه‌ی ریز طلاکاری دیده می‌شود که از حرف دوم تا آخر شیه کلاه مخروطی است که بخش‌های جدا شده‌ی حرف را با هم نگه می‌دارد. آرایه‌ی ظریف مشابهی را می‌توان در مجموعه‌ی قطعات منسوجات نیز مشاهده کرد؛ در قطعات MIK III 4981a, MIK III 4981f آرایه‌های گیاهی و شال‌ها به عنوان تزینات بعدی به بدنه‌ی حروف مشخصی متصل شده است. در میان طرح نیگانهنگاری این قطعه نقش و نگارهایی از تزینات کتاب مانوی است، مثل جوانه‌هایی با انتهای پیچ و تاب‌دار در روی برگه ۱ و پشت برگه ۲ و شال‌هایی با حلقه‌های متصل بر آن بر پشت برگه ۲. در این آرایش تصاویر، تمایلی به حرکت طرح از حاشیه‌ی داخلی در هر صفحه دیده می‌شود.

آوانوشت، حرف‌نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی MIK III 4969

I/

R/	H/	sidīg	سوم
	sd[yg ⁽¹⁾	agrāw	محترم
1/	'gr ^(?) [w	abāg	با
2/	'b ^(g) [

II/

R/	H/	šādīhān	شادی‌ها
	š'd[ɲ ⁽²⁾	xrōhxwān	واعظ
1/	
	xrw(h)[xw'n ⁽³⁾
2/	wygr ⁽⁴⁾		

[3/]

V/	padixšarāwend	مفتخر
H/	mānī	مانی
[pdy](xš)r'wnd ⁽⁵⁾	dām dādān	آفریدگان
1/ (m)'n(y)		...

[2]

2/ d'm]

(d)'d'[n]

3/]'(.)[

۵-۲- قطعه‌ی M 1887

قطعه‌ی مورد بحث کاغذ نوشته بوده و مواد به کار رفته در آن، مرکب است. طول این قطعه ۳/۲ سانتی‌متر و عرض آن ۳/۴ سانتی‌متر است. این قطعه در مکانی نامعلوم از منطقه‌ی خوچو کشف شده است. شماره‌گذاری بویس برای این قطعه T I D (2 pieces) است (Boyce, 1960: 83).

این قطعه متعلق به گوشه‌ی داخلی حاشیه‌ی بالایی است. دو تا از چهار گوشه‌ی پاره شده‌ی این تکه کاغذ به طرز گمراه کننده‌ای صاف است. آنکه در جهت عمودی صاف شده در سمت تاخوردگی دو برگه شکل گرفته، در حالی که قطعه‌ی افقی که به موازات لبه‌ی بالایی برگه بوده، برشی است که در قسمت تزئینات تکه تکه شده است.

هر طرف، طرح‌های کلی ناتمامی از عنوان خطاطی شده و طرح تزئینی آن در بر دارد. ارتباط حروف و تزئیناتشان به سمت حاشیه‌ی داخلی کمک می‌کند تا پشت و روی برگه را تشخیص دهیم. صفحه‌ای که ساقه‌ها به گل‌های شکوفا منتهی می‌شود، روی صفحه است. آرایش پشت صفحه نیز به طور مشابه است که یک ریشه‌ی گیاهی از بالا تا پایین نوشته پیچ و تاب خورده و در جاهای انتهایی اش دور عنوان، حلقه‌ای درست کرده است. گرچه بخش‌های برگه در حاشیه‌ی پایینی و بالایی باقی نمانده، اما جهت تصاویر گل و گیاه نشان می‌دهد که تذهیب هر طرف برگه به گونه‌ای طرح شده که حاشیه‌ی داخلی را بدون تزئین، باقی گذاشته است. از عنوان فقط و فقط حرف اول صفحه‌ی رو باقی مانده و از قرار معلوم سه حرف پایانی سطر، در پشت

برگه قابل رویت است. از آنجا که این قطعه بخشی از یک برگه‌ی ناتمام یا یک برگه‌ی چرک نویس بوده، پیرامون کیفیت ساخت و استادکاری برای ما آموزنده خواهد بود. نمای کلی آن محتوای حاشیه‌ی بالایی را در طول مرحله‌ی طراحی نشان می‌دهد. تکمیل هم زمان حروف خطاطی شده و تزئین گل و گیاه آن نشان می‌دهد که این دو کار به صورت کلی در ذهن متبادر می‌شود. از این موضوع می‌توان نتیجه گرفت که خطاط و نیگاریگر یک نفر بوده و این فرد همان کسی است که در این مورد و موارد مشابه دیگر بوده است. (مثلاً همان طور که در چهار طرف قطعه‌ی MIK III 4969 و روی برگه‌ی قطعه‌ی MIK III 4979 دیده می‌شود).

آوانوشت، حرف‌نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی M 1887

R/ H/
(k) ⁽⁶⁾		
V/ H/](.
d)'(') ⁽⁷⁾		

قطعه‌ی MIK III 6258b

قطعه‌ی مورد بحث کاغذ نوشته بوده و مواد به کار رفته در آن مرکب، رنگ و زر برگ است. طول این قطعه ۲/۱ سانتی‌متر و عرض آن ۵/۸ سانتی‌متر است. این قطعه در خرابه‌ی K از منطقه‌ی خوچو کشف شده است. شماره‌گذاری بویس برای این قطعه (4 pieces) T II D 178 است (Boyce, 1960: 121).

تمام لبه‌های این قطعه‌ی نیگاری، پاره شده و هیچ علامتی وجود ندارد تا بتوان پشت و روی کاغذ را تشخیص داد. از این رو، می‌توان حدس زد که این تکه به فضای وسطی حاشیه‌ی بالایی یک برگه بوده است. روی برگه، (که مطمئن نیستیم کدام یک است) بخش‌هایی از عنوان را در برداشته و هر طرف اجزایی از طراحی تزئینات را در برداشته و از حروف اولین خط متن چرخش قلم آغاز شده است. این قطعه فقط تکه‌هایی از حروف خط مانوی را در عنوان و سطر اول متن دارد، از این رو نمی‌توان مضمون متن و زبان آن را تشخیص داد.

با توجه به فنون طلاکاری و نحوه‌ی کاربرد رنگ‌ها می‌توان اطلاعات آموزنده‌ای راجع به استادکاری این اثر دریافت. بخشی از طلاکاری از حرف پایانی قابل رویت عنوان (که ع است) در روی برگه، ورآمده و طراحی زیرین سیاه رنگی را نمایان می‌کند که حرفی را نشان می‌دهد که در مرحله‌ی مقدماتی طرح بوده است.

علاوه بر تصاویر مورد علاقه‌ی نیگان‌نگار مانوی، روش‌های ویژه‌ی طلاکاری در این طرح‌های تزئینی به کار رفته است. بر روی هر یک از نقش‌های رنگ آمیزی شده، رنگ‌های قرمز متمایل به قهوه‌ای، قرمز، بنفش، آبی و سبز با هاله‌های رنگی یا سایه‌هایشان جفت شده‌اند. در اینجا به اشکال معمول طلاکاری می‌توان اشاره کرد که زر برگ به بدی بریده شده است. همچنین لایه‌های رنگ که روی هم انباشته شده و خطوط قرمز رنگ لبه‌ها در اطراف آن نیز قابل اشاره‌اند. چنین تغییر شکلی را می‌توان برای مثال در سه حلقه‌ی طلاکاری شده‌ای که به لبه‌های شال‌های آبی و قرمز وصل شده در روی برگه ببیند که دایره‌های کوچک طلایی به تصاویر دایره‌ای گرد تبدیل شدند.

آوانوشت، حرف‌نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی MIK III 6258b

R/ H/
](y) (k)[⁽⁸⁾	pāyag	پایه
1/		
(p'yg)[ws] ⁽⁹⁾		
V/ 1/](r
. .)[1](.)		

۶-۲- قطعه‌ی MIK III 6377c

قطعه‌ی مورد بحث یک کاغذ نوشته است و مواد به کار رفته در آن مرکب و مواد رنگی است. طول قطعه ۲/۷ سانتی‌متر و عرض آن ۳/۷ سانتی‌متر بوده و در خرابه‌ی K از منطقه‌ی خوچو کشف شده است. شماره گذاری بویس برای این قطعه، IB 6377a است (Boyce, 1960: 144).

این قطعه بخشی از یک طرح تزئینی پایین عنوان و حروفی از نخستین سطر هر دو سوی را در برداشته که احتمالاً جزیی از فضای مرکزی و بالایی برگه است. با در نظر گرفتن فاصله‌ی بین عنوان و سطر اول متن (حداقل ۳/۵ سانتی‌متر)، فاصله‌ی بین سطور (حداقل یک سانتی‌متر) و طول متن (۰/۴ سانتی‌متر) می‌توان تخمین زد که این برگه احتمالاً جزو بزرگترین برگه‌های نیگان‌نگاری مجموعه‌ی دست‌نوشته‌های برلین همچون قطعات MIK III 6374, MIK III 4976a, b, MIK III 4966a, MIK III 4964 بوده است.

بر هر دو سوی این قطعه چند واژه‌ی فارسی میانه به خط مانوی قابل رویت است. تزئین حاشیه‌ی بالایی این تکه کاغذ شبیه آرایه‌های گیاهی است که در قطعات سالم‌تر و کمتر آسیب دیده‌ی مانوی دیده می‌شود. روی برگه گوشه‌ی یک شال یا سرپوش را می‌توان دید. از آنجا که در دیگر قطعات مانوی معمولاً منگوله‌هایی به انتهای شال‌ها وصل است، می‌توان حدس زد که این تصویر جزئی، احتمالاً گوشه‌ای از یک شال یا سرپوش است. همچنین لبه‌ی این شال طرحی با خطوط موازی دارد که می‌توان مشابه آن را در پشت برگه‌ی قطعه‌ی MIK III 4969 دید. این منگوله‌ی انتهایی برخلاف حلقه‌های مشابه در قطعات دیگر متحدالمرکز نیست. نمای تیره‌ی طرح هر دو سوی برگه با رنگ‌های آبی و قرمز رنگ پریده‌ی رنگ آمیزی شده است. تزئین عنوان پشت برگه در زمینه‌ی آبی رنگ اجرا شده است. زمینه‌ی آبی رنگ اغلب در مورد نقاشی‌های میان ستونی که شخصیت‌ها را به نمایش می‌کشد، به کار می‌آید و چنین زمینه‌هایی در طرح‌های تزئینی نادراند.

آوانوشت، حرف نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی MIK III 6377c

R/ 1/ naxwist نخست
nxws(t)

V/ 1/ uš و او
](b)y d 'wš

۷-۲- قطعه‌ی MIK III 4966 a

قطعه‌ی مورد بحث یک کاغذ نوشته است و مواد به کار رفته در آن مرکب و ماده‌ی رنگی است. طول قطعه ۵/۵ سانتی‌متر و عرض آن ۳/۱ سانتی‌متر بوده و در مکانی نامعلوم از منطقه‌ی خوچو کشف شده است. شماره‌گذاری بویس برای این قطعه، IB 4966 b/c است (Boyce, 1960: 142).

این قطعه درونی‌ترین بخش حاشیه‌ی بالایی و حاوی تکه‌هایی از لبه‌ی اصلی و سالم است. در هر دو سوی برگه آثار محوی از عنوان و تزئیناتش قابل رویت است. عنوان با حروف سفید طناب مانند خطاطی شده و فقط دو حرف "الف" و "ی" را در پشت برگه می‌توان خواند. ریشه‌های خمیده‌ی نقش و نگاری که احتمالاً طرح گل و گیاه بوده، به رنگ آبی ضعیفی در آغاز عنوان روی برگه دیده می‌شود. همچنین پشت برگه نمای کلی از آخرین عنوان متن، به رنگ سرخ و ارغوانی است.

فاصله‌ی عنوان از لبه‌ی بالایی (۴/۵ سانتی‌متر) و طول متن (۰/۷ سانتی‌متر) نشان می‌دهد که این قطعه احتمالاً همراه با قطعات دیگری مثل MIK III 6374, MIK III 4964 a,b, MIK III 6377C, MIK III 4976 متعلق به یکی از بزرگترین کتب دست‌نویس نینگان‌نگاری مانوی بوده است.

علی‌رغم شرایط بد این قطعه، بخش داخلی طرح تزینی باقی مانده است. روی برگه می‌توان نوار خالی حاشیه‌ی داخلی را تا سمت راست خط عمودی قهوه‌ای رنگ مشاهده کرد. خط‌های آبی پیچ در پیچ از پشت حرف اول منشعب شده و بعد از تماس با خط عمودی قهوه‌ای رنگ، در قسمت چپ عنوان حلقه زده‌اند. طرح یکسان در سمت حاشیه‌ی خارجی در پشت صفحه نیز دیده می‌شود. اثر چسب جامد در طول حاشیه‌ی داخلی پشت برگه، نشان می‌دهد که دو برگه در محل تاخوردگی به هم وصل شدند. علامت‌های یک جور از وصل شدن در قطعات بسیار دیگری از دست‌نوشته‌های برلین مثل قطعه‌ی MIK III 8259 دیده شده است.

آوانوشت، حرف‌نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی MIK III 4966a

R/ H/ (.)[... ..

V/ H/]'y

۸-۲- قطعه‌ی MIK III 6379 b, e, f, g, h

قطعه‌ی مورد بحث از پنج تکه کاغذ کوچک تشکیل شده و مواد به کار رفته

در آنها مرکب، مواد رنگی و زر برگ است. طول و عرض قطعات به شرح زیر است:

تکه‌ی b	طول ۴/۳ سانتی‌متر	عرض ۴/۳ سانتی‌متر
تکه‌ی e	طول ۲/۸ سانتی‌متر	عرض ۲/۶ سانتی‌متر
تکه‌ی f	طول ۲/۷ سانتی‌متر	عرض ۲ سانتی‌متر
تکه‌ی g	طول ۱/۳ سانتی‌متر	عرض ۲ سانتی‌متر
تکه‌ی h	طول ۰/۹ سانتی‌متر	عرض ۱/۵ سانتی‌متر

این قطعه در خرابه‌ی K از منطقه‌ی خوچو کشف شده و بویس تکه‌ی b را به

صورت c شماره‌گذاری کرده است. این پنج تکه از قطعه‌ی MIK III 6379 یا

متعلق به بخش بالایی و بیرونی یک برگه است یا حاشیه‌ی پایینی آن. در هر دو طرف

این تکه‌ها نقش و نگار گل و گیاه را می‌توان دید که احتمالاً در برگه‌ی سالم جزو

طرح‌های تزینی دور تا دور عنوان بوده‌اند. با وجودی که نمی‌توان اطمینان داشت

که این تکه‌ها همگی به یک برگه متعلق‌اند، اما سبک نقاشی تکه‌ها و نقش و نگار تکه‌ی b که بزرگترین تکه در میان این پنج تاست، کمک می‌کند تا حدی این نظر را ارائه داد.

علی‌رغم شرایط نامساعد و تکه پاره بودن این قطعه، این تکه‌های کوچک نیگاری، ترکیب رایج و عمومی نقش و نگاره‌های گل و گیاه زرانود و رنگارنگ، همچنین جزییات قابل مشاهده‌ای از فنون به کار گرفته شده در آنها را نمایان می‌سازد. اشکال دلخواه نقش زرانود به کمک خط تفکیک کننده‌ی سرخ و ارغوانی در نمای طراحی مشخص شده است. به طور مثال روی تکه‌ی b گلبرگ طلایی با خطوط تفکیک کننده‌ی درونی و بیرونی‌اش کاملاً مشخص شده است. نقش و نگاره‌های رنگارنگ با مجموعه‌ی ثابتی از رنگ‌ها شامل رنگ‌های اصلی (قهوه‌ای، سرخ، ارغوانی، آبی و سبز) و درجات رنگ پر شده است. به طور مثال صفحه‌ی تکه‌ی f برگ‌های آبی و سبز در پایین گلبرگ سرخ و ارغوانی رنگ آمیزی شده‌اند. ندرتاً این رنگ‌ها با خطوط تفکیک کننده‌ی سیاه و سفید تکمیل می‌شوند (همانند هر دو روی تکه‌ی b).

۹-۲- قطعه‌ی M 4831

قطعه‌ی مورد بحث کاغذ نوشته بوده و مواد به کار رفته در آن مرکب، رنگ و زر برگ است. طول این قطعه ۲/۴ سانتی‌متر و عرض آن ۳/۲ سانتی‌متر است. این قطعه در مکانی نامعلوم از منطقه‌ی خوچو کشف شده است. شماره گذاری بویس برای این قطعه، T II K 4831 است (Boyce, 1960: 103).

این قطعه متعلق است به حاشیه‌ی پایینی یک برگه‌ی نیگاری. هر طرف آن، قسمتی از آخرین سطر متن و بخشی از طرح تزیینی را در بردارد. جای غیر معمول نقش و نگاره‌های گل و گیاه با جهت حروف الفبای مانوی مشخص شده است. بر هر دو روی برگه، فقط چند حرف الفبای مانوی دیده می‌شود که زبان و محتوای متن را نمی‌توان از روی آن تشخیص داد.

علی‌رغم طرح کلی مشابه، هر دو طرف این قطعه سبک‌های متفاوتی از نیگاری را در بردارد. یک طرح گل و گیاه کاملاً رنگ آمیزی شده بر روی برگه باقی مانده است. تزیین پشت برگه در طرح‌های حاشیه‌دار خلاصه می‌شود. در آن نقش یک گل دیده می‌شود که پرچم‌های آن در وسط گل مثل پنکه آراسته شدند. درست مثل روی برگه‌ی قطعات M 797 و M 4956 a III MIK.

آوانوشت، حرف‌نوشت و ترجمه‌ی قطعه‌ی M 4831

R/ 1/ ...
](d)y(h)[..](.)[
V/ 1/]d [...

۳- نتیجه‌گیری

با بررسی این قطعات و مقایسه‌ی آنها با نگاره‌های سالمتر که از مجموعه‌ی تورفان بازمانده، می‌توان به عمق ظرافت و اهمیتی که آرایه‌نگاران به پرداخت دست‌نویس‌های خویش می‌دادند، پی‌برد. هنر مانوی یک پدیده‌ی مجزا نبوده که از مناطق دوردست آسیایی قطع رابطه کرده باشد بلکه پایگاه ویژه‌ی خود را پدید آورده است. همچنین، با بررسی دامنه‌های هنری این کیش به این مهم دست یافتیم که بعضی از خصوصیات که نخست در هنر مانوی پیدا شد، در سده‌های بعد در سایر هنرها در ممالک دورتر از منطقه‌ی اوغوریان ظاهر گردید. بنابراین، عنصر پراکنده‌ای در شکل‌گیری هنر مانوی موثر بوده است و همین هنر در مجموعه‌ای از فرهنگ موجود در ترکستان منعکس شد.

آموزه‌های مانوی بی‌تردید بر هنر مانوی تأثیری شایان گذاشته است. اصولاً تجلی دینی-عرفانی هنر یکی از ابعاد مهم و گسترده‌ی فرهنگ بشری است که در مانویت، به‌ویژه در بعد هنرهای تصویری، به‌زیباترین شکل بازتاب یافته است. در واقع پیوند هنر و اساطیر در عرفان مانوی شکل متعالی خود را نشان داده است. (اسماعیل‌پور، ۱۳۸۳: ۴۰).

مهمترین وجه زیبایی‌شناسانه‌ی هنر مانوی عبارتند از درون‌مایه‌های رستگاری روح و روان آدمی و رسیدن به بهشت نور، مفهوم رهایی روح در نگاره‌های مانوی با زیبایی تمام به تصویر کشیده شده است.

پیوست‌ها

الف) علایم به‌کار رفته در آوانویسی

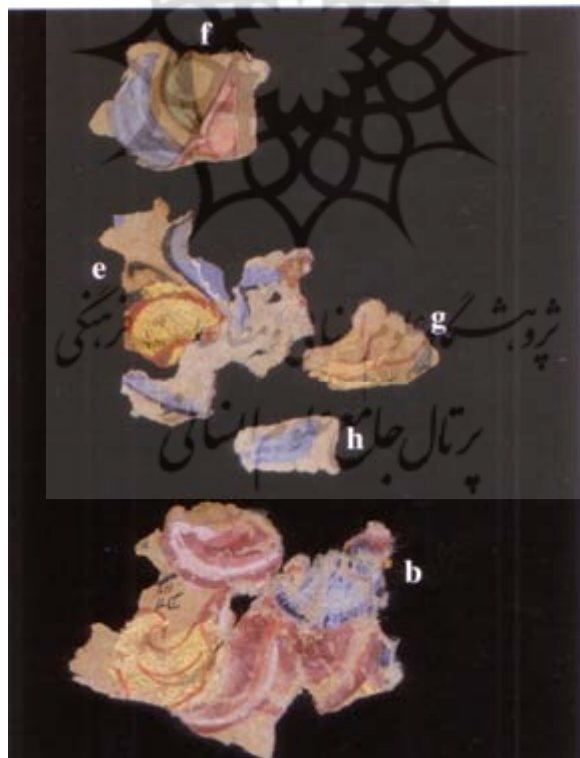
I, II	شماره‌ی برگه
R, V	روی صفحه، پشت صفحه
H	عنوان صفحه

۱-۲-۳-...	شماره‌ی سطرها
(rs)	حروف قابل خواندن (مثلاً I یا S) با وجود آسیب دیدگی، افتادگی یا ساییدگی
(... rs)	حروف آسیب دیده، افتاده یا ساییده شده که بعضی از آنها قابل خواندن اند و بعضی نیستند
(...)	حروف آسیب دیده، افتاده یا ساییده شده‌ی غیر قابل خواندن؛ هر یک از نقطه‌ها بیانگر یک حرف است
[rs]	حروف افتاده‌ی بازسازی شده
] rs	اول سطر افتادگی دارد
rs [آخر سطر افتادگی دارد
< rs >	تصحیح متن

(ب) تصاویر

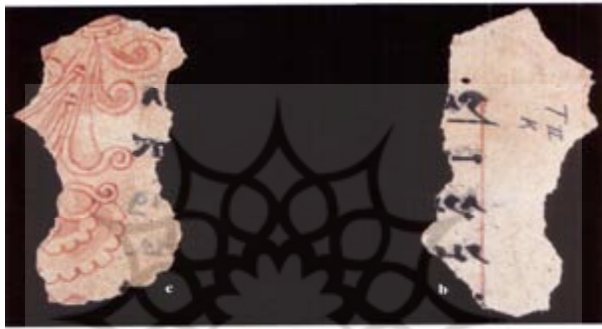

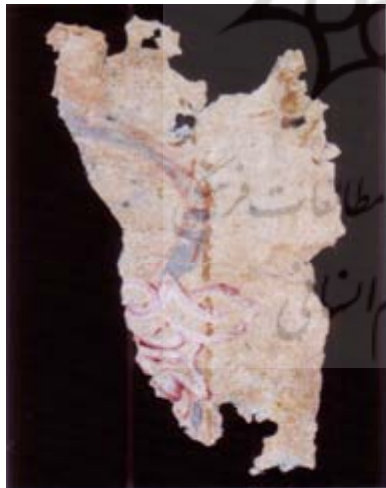

(MIK III 4967 fragments b recto and c verso)

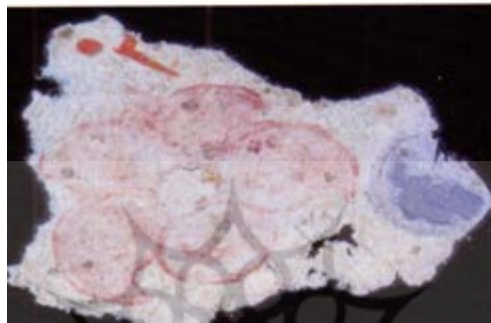
(MIK III 4967 fragments c recto and b verso)

(MIK III 4966 a recto)

(MIK III 4966 a verso)

(MIK III 6261 recto[?])

(MIK III 6261 verso[?])

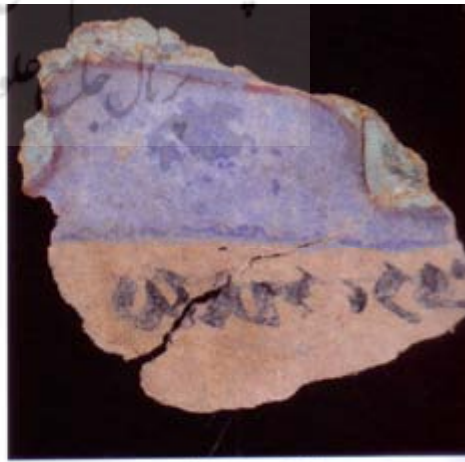
(M 1887 recto)

(M 1887 verso)

(MIK III 6377 e recto[?])

(MIK III 6377 e verso[?])

شوریه‌ی گاه‌علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

گاه‌علوم انسانی

یادداشت‌ها

۱. گوید محمدبن اسحاق: مانی پسر فتق بابک پسر ابی برزام از حسکانیان و مریم از فرزندان اشکانیان بود (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۵).
۲. "و این (مانی) مردی بود استاد در صناعت صورتگری". (ابوالمعالی، ۱۳۱۲: ۱۷). فردوسی نیز او را صورتگری از چین به‌شمار آورده که به دربار شاپور آمد. (فردوسی، ۱۳۸۱: ۹۱۹).
۳. این اثر به دست ما نرسیده، اما قطعاتی از متنی به زبان پارسی، که عنوان "توضیح آردهنگ" دارد، در میان اوراق تورفان به دست آمده که نمونه‌ای از آن را هنینگ در Henning, 1943: 71-2 منتشر کرده است.
۴. Boyce, 1960: 142. → I B 4967
۵. عنوان با حروف طناب مانند خطاطی شده است.
۶. عنوان با حروف طناب مانند خطاطی شده و حرف گک با آرایه‌های زینتی کشیده شده است.
۷. عنوان با حروف طناب مانند خطاطی شده است. بازسازی احتمالی است. $\text{š}^{\text{d}}\text{y}^{\text{n}}$ بر اساس $\text{š}^{\text{d}}\text{y}^{\text{h}}\text{n}$ (M 291.V.7) بازسازی شده است.
۸. دو سطر اول با حروف طلایی رنگ نوشته شده است.
۹. این ریشه ناقص را می‌توان به چند حالت کامل کرد: $\text{wygr}^{\text{d}}\text{g}$ به معنی هشیار، بیدار، $\text{wygr}^{\text{d}}\text{dy}$ به معنی هشیاری، بیداری، $\text{wygr}^{\text{s}}\text{g}$ به معنی بیدار کننده و $\text{wygr}^{\text{s}}\text{y}\text{šn}$ به معنی بیداری، بیدار بودن.
۱۰. عنوان با حروف طناب مانند خطاطی شده است.
۱۱. این حرف را همچنین می‌توان X خواند.
۱۲. این سطر را همچنین می‌توان به صورت $[\text{r}^{\text{d}}\text{r}^{\text{d}}]$ نیز خواند.
۱۳. عنوان با حروف طناب مانند خطاطی شده است.
۱۴. این سطر با مرکب قرمز نوشته شده است.
۱۵. بویس در Boyce, 1960: 142 به اثر محو این حرف مانوی توجه نکرده است و این قطعه را b یا c نام‌گذاری کرده که هر دو فقط شامل طراحی است.
۱۶. عنوان با حروف طناب مانند خطاطی شده است.

کتاب‌نامه

۱. ابوالقاسمی، محسن، مانی به روایت ابن‌الندیم، تهران، چ ۳، انتشارات طهوری، ۱۳۸۷.
۲. ابوالمعالی، محمد الحسینی العلومی، بیان الادیان در شرح ادیان و مذاهب جاهلی و اسلامی، به تصحیح عباس اقبال، تهران، مطبعه مجلس، ۱۳۱۲.
۳. اسماعیل‌پور، ابوالقاسم، اسطوره‌ی آفرینش در آیین مانی، تهران، چ ۲، انتشارات کاروان، ۱۳۸۳.
۴. فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه‌ی فردوسی، به کوشش سعید حمیدیان، تهران، نشر قطره، ۱۳۸۱.

۵. کلیم کایت، هانس یواخیم، هنر مانوی، ترجمه‌ی ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران، چ ۲، نشر اسطوره، ۱۳۸۴.

6. Boyce, M., A Catalogue of the Iranian Manuscripts in Manichaean Scripts in the Berlin Turfan Collection, Berlin, 1960.
7. -----, A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian, Leiden, 1975.
8. -----, A Word-List of Manichaean Middle Persian and Parthian, Leiden, 1977.
9. Durkin- Meisterernst, D., Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian, Belgium, 2004.
10. Esin, E., "Notes on the Manichaean Paintings of Eastern Turkestan", The Memorial vol. of the 6th Int. Congress of Iranian Art, Tehran, 1976.
11. Gulacsi, Zsuzanna, Manichaean Art in Berlin Collections, Turnhout, 2001.
12. Hartel, H., & Yaldiz, M., Along the Ancient Silk Routes: Central Asian Art from the West Berlin State Museums, New York, 1982.
13. Henning, W. B., "The Book of Giants", BSOAS, 11, London, 1943.
14. Heuser, M., & Klimkeit, H., Studies in Manichaean Literature and Art, Leiden, 1998.